

منزلت عقل
در هندسه معرفت دینی

فهرست مطالب

سخن ناشر ۷

بخش اول: منزلت عقل

پیش درآمد ۱۳

فصل اول: تحلیل مفاهیم پایه ۱۸

۱. مراد از دین ۱۹

تفکیک بُعد هستی شناختی دین از معرفت شناختی آن ۲۳

۲. مراد از عقل ۲۵

اشارات ۲۸

۳. وحی و نقل ۳۳

فصل دوم: شأن عقل در قلمرو دین ۳۸

۱. عقل و بُعد هستی شناختی دین ۳۹

۲. عقول کامله و بُعد هستی شناختی دین ۴۵

۳. عقل و بُعد معرفت شناختی دین ۵۰

۴. محدودیتهای ادراکی عقل در حوزه دین ۵۶

فصل سوم: نسبت عقل و نقل در قرآن ۶۱

فصل چهارم: تعارض عقل و نقل ۷۰

اشارات ۷۹

بخش دوم: آثار و نتایج هماهنگی و همتایی عقل و نقل

پیش درآمد ۱۰۵

۱۰۷	فصل اول: تعارض علم و دین
۱۱۰	فرضیه نه علم است و نه علمی
۱۱۲	معنای حجّیت علم
۱۱۸	محدودیت قلمرو تجربه
۱۲۳	اشارات
۱۲۷	تمایز تعارض با دین از محاربه با آن
۱۳۰	نفی توازی علم و دین
۱۳۴	فصل دوم: اسلامی کردن علوم و دانشگاهها
۱۴۰	راه حلّ اسلامی کردن دانشگاه
۱۵۰	فصل سوم: تأثیر همگانی عقل و نقل در قلمرو علوم اسلامی
۱۵۰	تصحیح تبویب علم اصول
۱۵۸	نسبت کلام و فلسفه با دین
۱۷۸	قلمرو دین و مسئله خاتمیت
۱۸۱	فصل چهارم: مسئله تفکیک
۱۸۵	مدعیات مکتب تفکیک
۱۹۳	وَحی ناب و خلوص فهم
۱۹۸	اختلاف فهم در علوم نقلی
۲۰۷	همگامی عقل و نقل
۲۲۳	تفسیر، تطبیق و تأویل
۲۰۶	فهرستها
۲۳۳	فهرست آیات
۲۴۱	فهرست روایات
۲۴۵	فهرست اشعار
۲۴۷	فهرست اعلام
۲۵۱	فهرست کتب
۲۵۳	فهرست منابع

سخن‌ناش

ثنا و ستایش پروردگارِ سرمدی گوهر ارزشمندی است که تنها نصیب راه‌یافتگان کوی عقل و سالکان وادی قلب می‌گردد. سپاس از مقام شامخ رسالتِ حضرت محمد مصطفی ﷺ که صفایای رسالت را با بهترینهای حکمت و خرد همراه داشت، از منتهای خاص الهی بر بندگان شایسته است: شکر و حمد، تنها مأواگزیندگان ولایت و ساکنان صقع ربوی را می‌سزد که پاسداران حریم عقل و حافظان خلوت نقل‌اند.

آنچه اصل و بنیان هر خیر و کمالی را پایه‌ریزی می‌کند، علم صائب و دانش کامل است: «العلم أصلُ کلِّ خیر». جهان احسن که بر اساس علم و معرفت الهی پایه‌ریزی شده، خیر و صلاح همواره از آن جاری و زمینه‌بالتدگی در آن ساری است.

جهان هستی که در دو جهت تدوین و تکوین ارائه شده، از خواستگاه علم الهی برخاسته و علم الهی که همان اراده‌ی الهی است، از باب تدوین، دین را آفریده و از باب تکوین، جهان آفرینش را خلق کرده است، از این رو کسانی که در دو حوزه فوق به جهان هستی می‌اندیشند و پژوهندگان علوم تجربیدی و تجربی هستند، هر دو به سوی اراده‌ی الهی و در نهایت علم الهی می‌شتابند، زیرا علم که همان کشف

و شهود و حضور است، چیزی جز باریافتن به ساحت دانش الهی و معرفت ربوبی نخواهد بود: ﴿وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ﴾.

عالمان حوزوی و دانشمندان دانشگاهی گرچه از نظر شیوه تحصیل علم و از منظر متعلق علم که همان معلوم است، از یکدیگر جدا و ممتازند؛ لیکن از گذرگاه علم و راهیابی به دامنه معرفت الهی متفق و واحدند؛ به عبارت دیگر، دانشمندان طبیعی که عالم خلق و تکوین را با شیوه تجربی مطالعه می‌کنند و عالمان علوم الهی که به جهان تدوین با متد تجربیدی می‌نگرند، در اینکه هر دو به حریم اراده و علم الهی راه می‌یابند، مشترک‌اند؛ گرچه از جهات دیگر متفاوت‌اند. از این رهگذر، علوم با هر تیترو عنوانی و درباره هر موضوعی که باشند و با هر شیوه‌ای تحقیق و بررسی شوند، همه و همه الهی‌اند و نمی‌توانند از مبدأ فاعلی و مبدأ غایی که در متن اراده الهی مطوی است، خالی باشند، زیرا تحقیق از پدیده‌ها و آفریده‌ها، خواه در جهان تدوین رخ نماید و خواه در عالم تکوین ظاهر گردد، بدون نگرش فاعلی و غایی در آن، بی‌هویت و ابتر است؛ گرچه جهان معاصر و عالمان علوم می‌کوشند تا سکولاریسم علمی را بر علوم تحمیل کنند، چنان‌که جهان خلقت را به طبیعت تبدیل و آغاز و انجام هستی را انکار کرده یا به آن بی‌توجه هستند و علوم برگرفته از طبیعت (و نه خلقت) را از ابتدا و انتها جدا ساخته، مبدأ و منتهایی برای آن قائل نیستند.

آنچه در این کتاب علمی و ارزشمند ارائه می‌شود، ضمن تبیین مبانی عمیق این نظریه، به یک امر برتر توجه می‌دهد و آن اینکه همان‌گونه که رسالت و وحی که از آن به نقل معتبر یا سمع معتبر یاد می‌شود، از حقایق الهی و کاشف اراده الهی است، عقل برهانی و قیاس یقینی نیز شاهد علم و مشیت ربوبی است و همان‌گونه که نقل از خلقت و عالم تکوین گفت و گو می‌کند، عقل هم از حوزه تدوین و حقایق کتبی

الهی پرده برمی‌دارد و این هردو پیام‌آوران معصومی هستند که عالمان در هر حوزه علمی، با هر شیوه دانش، از محصول و داده‌های آن دو بهره‌جسته، به حوزه ربوبی تقرّب علمی می‌جویند و این دو حجت الهی نه تنها هرگز معارض یکدیگر نیستند، بلکه با کمال هماهنگی و تأثیر و تأثر متقابل، از امتیازات یکدیگر بهره‌مندند.

این نظریه، افزون بر اصرار بر هماهنگی عقل و نقل، به این امر توجه می‌دهد که هرگز دو عنوان عقل و دین، در مقابل یکدیگر نیستند، بلکه دین امر جامعی است که عقل و نقل تحت پوشش آن و رابط میان دین و جامعه انسانی‌اند.

این نظریه پیامدها و لوازم بسیار ارزشمند و مؤثری دارد که هر یک به تأمل و دقت ویژه نیاز دارد و از جمله آن، نفی حاکمیت سکولاریسم علمی و جان‌شینی الهیات بر تمامی علوم، اعم از علوم انسانی و طبیعی است و نیز نفی نظریه تفکیک و جدایی نقل از عقل که امروزه برخی آن را به نفع دین و دینداران می‌دانند؛ در حالی که این توهم (جدایی نقل از عقل) به هر دو جریان علمی آسیب می‌رساند؛ به گونه‌ای که نه علوم نقلی، بدون حضور عقل برهانی قدرت حضور در عرصه‌های علمی را دارد و نه عقل، بی‌محک و میزان نقل معتبر، می‌تواند ارزش دینی و عملی داشته باشد. تنها تعامل متقابل عقل و نقل است که دین را به درستی ارائه کرده، از آسیب‌های درونی و بیرونی مصون می‌دارد.

از جمله آثار و پیامدهای ارزشمند این نظریه، همانا فراهم ساختن زمینه اسلامی شدن دانشگاه‌هاست که به یک آرمان و آرزو مبدل شده است، زیرا مراکز علمی، اعم از حوزه و دانشگاه، تنها زمانی اسلامی هستند که از علوم و دانش اسلامی برخوردار باشند و دانش اسلامی، چه از راه عقل برهانی یا نقل معتبر حاصل آید.

کتاب پیش رو نظریه‌ای وحید و ایده‌ای متفرد است که توسط استاد آیت الله

جوادی آملی (دام ظلّه) طی دو دههٔ اخیر به عنوان «منزلت عقل در هندسهٔ معرفت دینی» مطرح شده است. این نوشتار، مجموعهٔ مباحثی است که استاد (دام ظلّه) در فرصتهای مناسب به خصوص روز وحدت حوزه و دانشگاه و نیز در همایش تولید نرم افزاری علم و... برای فرهیختگان حوزه و دانشگاه مطرح یا به صورت پیامهای علمی، به همایش این دو نهاد علمی ارائه فرموده‌اند.

در سال تحصیلی ۸۵-۸۴ استاد جوادی آملی (دام ظلّه)، هر شب چهارشنبه، طی جلسهٔ ویژه‌ای، این مباحث را در جمع برخی اساتید حوزه و دانشگاه تدریس فرمودند تا بحثها از نظر اساتید فن نیز بگذرد.

از همت وافر و سعی بلیغ دوست فاضل و نویسندهٔ گرامی جناب حجت الاسلام آقای دکتر احمد واعظی که در تنظیم و تحقیق این اثر کوشیده‌اند و نیز از جناب حجت الاسلام حسین شفیعی که ویرایش آن را بر عهده داشته‌اند، سپاسگزاریم.

مرکز نشر اسراء